

ԱՊԱՐԱՆՅԱՆ ԵՐԿՈՒ ՆՈՐ ԶԵՌԱԳԻՐ

Ապարանի շրջանի ներկայիս բնակչության նախնիները հիմնականում 1830-ական թվականների սկզբներին Պարսկահայաստանից և Արևմտյան Հայաստանից ներգաղթածներն են: Նրանք իրենց հետ Ապարան են բերել նաև մեծ թվով ձեռագրեր, որոնց մի զգալի մասը տարբեր պատճառներով անհետացել-ոչնչացել է, մի մասը տարբեր ժամանակներում մուտք է գործել Հայաստանի մայր ձեռագրապահոց՝ Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, մի մասն էլ մինչև օրս գտնվում է մասնավոր անհատների մոտ:

Տարիներ շարունակ մենք Ապարանում փնտրում ենք ձեռագրեր: 1981 թվականին հայտնաբերված ձեռագրերը հրատարակեցինք:¹ Հրատարակված շարքի մեջ մտնում են 13—19-րդ դարերի 15 ձեռագրեր, որոնցից վեցը Ավետարան էր, մեկը՝ Աղոթագիրք, ութը՝ Համայիլ:

Ձեռագրերից հնագույնը 13-րդ դարի մագաղաթյա Ավետարանն է (հրատարակված ցուցակում № 1), որ պատկանում է Ապարան ավանի բնակիչ Սենո Մուրադյանին: Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Վայոց ձորի գրչության օջախներից մեկում, Մամասի վանքում, 13-րդ դարի վերջին կամ 14-րդ դարի սկզբներին ընդօրինակված Ավետարանը (№ 2), որ պատկանում է Մելիք գյուղի բնակիչ Մեսրոպ Կարապետյանին:

Ավետարաններից երկուսը՝ Կորդովաց երկրի Ամալավայ գյուղում 1672 թվականին ընդօրինակվածը (№ 4) և նույն դարի 60—

70-ական թվականներին Վասպուրականում ընդօրինակվածը (№ 6), պարզարված են տեղումնական մանրանկարներով և խորաններով: Դրանցից առաջինը արտագրել և նրկարավարդել է գրիչ և մանրանկարիչ Հերապետը, երկրորդը նկարավարդել է մեր մատենագրությանը քաջ հայտնի Սահակ Վանցի ծաղկողը, որն ստեղծագործել է 1662-1675 թվականներին Վանում, Բաղեշում, Մուշում:

Խիստ արժեքավոր են նորահայտ ձեռագրերի հիշատակարանները, որոնք թույլ են տալիս լրացնելու արդեն հայտնի պատմական որոշ փաստեր, առաջին խոսք են գրչօջախների, մշակութային կենտրոնների մասին: Հիշատակարաններից իմացվում են ձեռագրերն ընդօրինակող տասնյակ գրիչների, դրանք պատվիրողների անուններ:

1981 թվականի կեսերին Ապարանում հայտնաբերել ենք ևս երկու ձեռագիր, որոնց համառոտ նկարագրությունը և հիշատակարանները ստորև ներկայացնում ենք:

ԱՎԵՏԱՐԱՆ

(Պատկանում է Ապարան ավանի բնակիչ Արտավազ Աշոտյանին)

ՆՈՆՈՍ ԳՅՈՒԼ (ներկայումս Արմավիրի շրջանում) 1114—1665

Գրիչ՝ Հովհաննես: Ստացող՝ Բաղդասար: Թերթ՝ 262: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 15×19: Գրություն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանրանկարչություն-Կիսախտրան՝ 4: Լուսանցապարդ՝ բուսական: Զարդագիր՝ հանգուցագիր: Տեքստը գրված է թավ սև

¹ Վ. Մ. Պետրոսյան, Ապարանի շրջանի ձեռագրերը, հետախոյ գրքերը և այլ հնագիտական նյութերը, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1981, № 1, էջ 148—167:

ներկով, գլխագրերը՝ կարմիր, կապույտ, կանաչ ներկերով: Դատարկ էջեր՝ 1, 71բ, 193բ, 194ա-բ, 256—262: Կապմ. կաշեպատ տախտակ (ներքուստ որպես աստառ ձգված է նախշապարի կտավ): Պահպանակ՝ Ա փեղկի տակ մագաղաթյա 2 թերթ՝ ուղղագիծ երկաթագրով: Վիճակ՝ վատ: Խոնավությունից որոշ թերթեր գունաթափվել են:

Ընտանեկան ավանդության համաձայն Ա. Աշոտյանի հորեղբայրը ձեռագիրը մեր դարասկզբին գնել է Ապարանի շրջանի Չըքնաղ գյուղի բնակիչներից, դրա դիմաց տալով մեկ կով:

Հ ի շ ա տ ա կ ա ր ա ն Գրչի

253բ—255ա. Ձմեղապարտ գրիչս Յովհաննես յիշել աղաչեմ և ամուսինն իմ կզնայ², որ պտույթս կոկեաց և վկազ սարկալագն և վԳօպալ տատն, որ կերակրեին զմեզ յիշեցեք ի Քրիստոս և դուք յիշեալ յիշիք ի տէր և ընդ ամին **վեղիսաբեթն** յիշեցեք ի Քրիստոս հայր:

...Արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թղվականիս հայոց հապար հարիւր և տասն և չորս ամի: Ի հայրապետութեան տեառն սուրբ Էջմիածնայ սրբապան Յակոբ կաթողիկոսի և առաջնորդի մերոյ Բջնոյ Սուրբ Աստուածածնին երիցա երանեալ և երջանիկ Մովսէս քաջ ռաբունապետին: Ի թագաւորութեան պարսից փոքր Շահ Ապապին: Գրեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ և անարուեստ և անխմաստ գրչի Յովհաննէս ի դառն և անբարի ժամանակի, ի յերկիրս յԱրարատեան, ի գաւառս Կոտեաց ի գեօղն, որ կոչի Նոնուս, ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս և սուրբ Սարգսիս և այլ սրբոցս, որ աստ կան հաւաքեալ: Եւ ստացող սուրբ Աւետարանիս քրտն[ն] աջան, հեպահոգի, բարի և գրասեր սրբասնունդ պարոն Բաղդասար: Ըստացաւ սուրբ Աւետարանս հալալ վաստակոց իւրոց յիշատակ իւր և ծնողացն Էլվապին, Մայրանին (1 անվան տեղ բաց է թողնված) և զուգակցին Եղարին և եղբօրն Մելքումին և ամուսնոյն Եղարին և ք[ն] երցն Դօլվաթ, Ա[ն]թառամ, Եղար: Դարձեալ յիշեցեք ի Քրիստոս զԲաղդասարն և զՄելքոնն և ուստերք և դստերք իւրեանց. Սարգիս և Գասպար, Մարինոս, Գարան, Սառիկ, Հերիքնապ, Շահնիկար, Խանում, Հոռոմսիմայ, Չոպալ: Ով սուրբ ընթերցողք յորժամ կարդալով կամ օրինակել մէկ լիաբերան Աստուած ողորմի ասէք և Աստ-

ուած ձեզ ողորմեսցի իւր միս անգամ գալստեանն: Ամէն, հայր մեր:

Դարձեալ յիշեցեք զվերոյգրեալ արքն աստուծոյ զԲաղ[տ]ասարն և զկողակիցն և իւր որդիքն Ալվապն և կողակիցն իւր Հերիքնապն և իւր որդին Աղասին և եղբայրն իւր Ասատուրն և ք[ն] որքն իւրեանց Մայրանն և Հեղնարն: Դարձեալ յիշեցեք Մելքոնն և իւր դստերքն և ուստերքն և որդին Սարգիսն և կողակիցն Մայրանն և դուստրն Արպուքան, Վարդիթերն և որդիքն Յովաննէս և Գասպարն և կողակիցն Շահնապարն և իւրեանց որդիքն Մանկասարն և կողակիցն Վառվառն, Բաղդասարն, Ներսէսն և իւր կողակիցն Մայրանն, Յովակիմէն բաբն, Գրիգորն, դուստրն Վառվառն, Գոյումն, և ք[ն] որքն Եղիսաբեթն և Ոստիանէն հարսն խանին: Այլ և ամէն աշխատատեղաց և արեանառու մեծատեղաց սորայ յիշեցեք և Աստուած ողորմի ասացեք: Եւ դուք յիշողք յիշեալ յիշիք առաջի Քրիստոսի որուն փառք յաւիտեանս: Ամէն:

Յիշեցեք ի Քրիստոս զԽանապն, զՄուքիկն:

Հետագայի

255բ (ստորգրով). Ձվերջին ըստացող Աւետարանիս յիշեցեք մաքրալիայ յաղօթս ձեր ...Ձաքարըն, կողակիցըն Նունուշն. Խաչերըն, կողակիցըն Հոռոմըն. տիրացու Յարութիւնն, կողակիցըն Սըռման. Յոհաննէս, կողակիցըն (անունը չի նշվել). Եփրեմըն, Միքայէլըն, Միսայէլըն և դուք յիշեալ յիշիք ի Քրիստոսէ, որ է անպրա յաւիտանըս: Ամէն:

Թվին ՌՄԺԵ (1766) աւուր պատկերըն յունվարի ԺԵ (15) օրըն կիրակի:

256ա (ստորգրով). Ձվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս Եղապարն, զկողակիցն Մուքն խանն, որդին Շեղօին, կողակիցը ...նին, Խէջօին դստերն Մարթային, Չարդարին, Շաժիկին, Էթարին, (Կիրակոսին), որ ըստացան զսուրբ Աւետարանս ի հալալ վաստակոց իւրեանց և ետուն յիշատակ ի ձեռն տէր Մաղաքին. ի թվին ՌՃԼԴ (1685) ամին: Յիշեցեք և Աստուած ողորմի ասացեք: Ամէն:

2

Կ Ի Պ Ի Մ Ն Ո Ս

(Գտնվում է Վարդենուտ գյուղի Փոքր եկեղեցում)

ՌԺԸ—1569

Գրիչ՝ Մկրտիչ երեց: Ստացող՝ Էվատ: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 9×700 (ծալալեն): Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Մանրանկարչություն՝ երկու հասարակ սղրբանկար: Վիճակը՝ բավարար:

² Հովհաննէս գրչի կնոջ անունը եղբայրագիր ծածկագրով ծածկագրված է: Պետք է կարդալ Հեղիսարն:

Հիշատակարան Գրչի

Վերջում, 26 տող. Գիրս եւ առնեմ բը-
ժըջկեաց ի կամաւ և հրամանաւ Աստու-
ծոյ, հաւր և որդոյ և սուրբ հոգոյն, սուրբ
Մաթէոս, սուրբ Մարկոս, սուրբ Դովաս,
սուրբ Յոհաննէս, սուրբ անտարանիչք աւգ-
նական և պահապան լերուք ծառայիցն Աս-
տուծոյ ի Էվատն և որդիքն իւր, Մարգարի-

տին, Ջանադին, Սապթանին և վաւակացն
Թադոսին և մի տայք թոյլ հողմոց և ցաւոց
դադարել ի գլուխ ծառայիցն Աստուծոյ, ի Ճա-
պուկին, Յովանիսին, Գրիգորին և կողակ-
ցին՝ Մարգարտին, Ջանադին, Սապթանին, և
վաւակացն Թադոսին, ամէն:

Գրեցաւ սուրբ Կիպրիանոսս ի թվին ՌԺԸ
(1569) ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Մը-
կըրտիչ իրիցոյ: Աստուած ողորմի ասացէք
նմայ: Ամէն, հայր մեր:

